

С. М. Рибачок,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

МАНІПУЛЯТИВНІ ЗАСОБИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті описані маніпулятивні засоби в освітньо-педагогічному дискурсі.

Мета маніпулятивної стратегії у педагогічному дискурсі – домогтися виконання освітніх вимог, реалізується тактиками самопрезентації, посилання на авторитети, оцінювання, похвали, нагнітання страху. Виділено маніпулятивні мовні засоби на фонографічному, лексичному та лексико-прагматичному рівнях. Знання механізмів маніпуляції дасть можливість прогнозувати наслідки мовленнєвої взаємодії.

Ключові слова: маніпуляція, педагогічний дискурс, стратегії, тактики.

MANIPULATIVE MEANS IN THE EDUCATIVE DISCOURSE

The range of manipulative means is described in the article on the example of educational discourse. Manipulation in the educational discourse is realized when one group of communicants builds communication strategies through the discursive models of knowledge transfer, evaluation of results to another group of communicants to achieve educational goals. The purpose of manipulative strategy in educational discourse is to enforce educational requirements by tactics of self-realization, reference to authorities, evaluation, praise, bullying. The manipulative linguistic means are analysed on the phonographic, grammatical, lexical and lexico-pragmatic levels. Knowledge of the linguistic mechanisms of manipulation will allow to reveal the intentions of a communicant, predict the consequences of verbal interaction and resist psycho-technical effect of manipulation.

Key words: manipulation, educational discourse, strategy, tactics.

МАНИПУЛЯТИВНЫЕ СРЕДСТВА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье описаны манипулятивные средства в образовательно-педагогическом дискурсе. Цель манипулятивной стратегии в педагогическом дискурсе – добиться выполнения образовательных требований, реализуется тактиками самопрезентации, ссылки на авторитеты, оценки, похвалы, нагнетания страха. Выделены манипулятивные языковые средства на фонографической, лексическом и лексико-прагматическом уровнях. Знание механизмов манипуляции даст возможность прогнозировать последствия речевого взаимодействия.

Ключевые слова: манипуляция, педагогический дискурс, стратегия, тактика.

Інтенсифікація суспільних відносин, викликана як демократичними процесами, так і глобалізаційними тенденціями, задіює механізми творення і трансляції знань, цінностей стосовно соціокультурної реальності та характеризується певним інтересом до освітнього-педагогічної комунікації.

Освітньо-педагогічний дискурс не раз був об'єктом вивчення як у психолого-педагогічних, так і у власне лінгвістичних дослідженнях Дж. Синклер, М. Кулхардт, М. Стаббс. Проте, специфіка освітньо-педагогічного дискурсу, що спрямована на ефективність комунікативної взаємодії у межах суспільних освітніх інститутів та залежить від компетентності учасників комунікації створювати адекватні суспільним (професійним) ситуаціям дискурсивні моделі, вибудовувати стратегії спілкування, прогнозувати наслідки мовленнєвої взаємодії і передбачати можливість комунікативної невдачі в освітньо-педагогічній взаємодії потребує подальшого вивчення.

Актуальними у цьому плані стають питання, пов'язані з використанням механізмів мовленнєвого впливу для досягнення певних цілей в освітньому процесі, здійснення спеціально організованого комунікативного акту на учасника освітньо-педагогічної комунікації з метою зміни його поведінки або внутрішньої картини світу, зокрема питання *маніпуляції*.

Дослідженню такого складного психолінгвістичного феномену як маніпуляція присвячено низку мовознавчих праць. Йдеться про роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Ф. С. Бацевич, В. В. Зірка, О. В. Дмитрук, О. Руда, Т. ванДейк, Є. Л. Доценко та ін. Проте, незважаючи на чисельність досліджень, лінгвопрагматичні основи даного явища залишаються не вивченими. Загалом, вчені визначають маніпуляцію як комунікативну практику чи подію, в межах якої здійснюється прихований вплив, спрямований на отримання вигоди чи бажаного результату, при цьому адресат реалізує цілі маніпулятора, приймаючи їх за свої власні, не усвідомлюючи здійснюваного впливу. Маніпулятивний вплив розглядається як спосіб зміни чи модифікації картини світу адресата, що реалізується за допомогою вербальних складових, які взаємодоповнюються та взаємоперетинаються із невербальними. Таке складне багаторівневе явище включає психологічний вплив, відношення до об'єкта як до засобу впливу, використання прихованих засобів, домінуючий статус суб'єкта, спонування об'єкта до здійснення певних кроків. Маніпулятивний вплив ґрунтується на принципах прихованості, майстерності, існування / створення ілюзорної дійсності, що ускладнює виокремлення власне вербальної складової такого багаторівневого явища [2]. Тому, деякі лінгвісти застерігають, що маніпуляція не має чітких термінів лінгвістичного опису, оскільки маніпулятивний вплив не завжди можна доказати, а лінгвопрагматичний аспект дослідження маніпуляції передбачає, з однієї сторони, врахування екстралінгвістичного контексту, а з другої – виявлення вербальних і невербальних засобів реалізації маніпулятивного впливу [1].

Одним із найперспективніших підходів до вивчення маніпуляції з позиції прагмалінгвістики є її розгляд з використанням *стратегічно-тактичного механізму* мовленнєвого впливу [Т. ван Дейк, О. Руда]. Такий підхід розглядає комунікацію стратегічним процесом, що передбачає вибір оптимальних вербальних та невербальних засобів. Науковці розглядають *маніпулятивну стратегію* як вербальні ресурси, вжиті з метою маніпулювання у поєднанні з певними прийомами структуривання та подання інформації. *Маніпулятивна тактика* як мовленнєва дія, що відповідає певному етапу в реалізації тієї чи іншої стратегії, є сукупністю певних прийомів здійснення маніпулятивного впливу. Відношення між комунікативною стратегією і тактикою розглядаються як зв'язки роду і видів. У конкретному комунікативному акті тактики реалізуються *прийомами* – способами побудови висловлення чи тексту. І тактика, і прийом набувають маніпулятивності лише у конкретному комунікативному акті [5, с. 51–52].

Метою цієї роботи є вивчення та опис засобів, здатних виявляти маніпулятивний вплив у педагогічному дискурсі. Особливість маніпуляції в педагогічному дискурсі зумовлена його онтологічними та телеологічними особливостями, коли одна група комунікантів вибудовує комунікативні стратегії пояснення, нормування, примусу з метою передачі іншій групі знань та оцінювання результатів.

Основними комунікативними стратегіями реалізації таких цілей є пояснююча, виховна, оцінююча, контролююча, мотивуюча, організуюча стратегії [4, с. 213]. Варто зауважити, що стратегії дискурсу виділяються досить умовно, їх можна вважати дослідницькою абстракцією [4, с. 219]. У реальності існує сукупність інтенцій, що переходять одна в одну, швидко змінюються в залежності від змінних обставин спілкування, відбувається координація стратегій.

Мета маніпулятивної стратегії у педагогічному дискурсі (у загальному вигляді) – домогтися виконання освітніх вимог, але мотиви їх застосування можуть істотно відрізнятись. Умовно можна виокремити позитивні мотиви, в процесі яких педагог здійснює прихований вплив на поведінку учнів з метою модифікації системи їх цінностей, намірів та уявлень на благо самих учнів, використовуючи позитивні риси особистості (почуття відповідальності, співчуття і допомогу людям, інтерес до нових знань, вражень та інше), та негативні мотиви, що реалізують бажання педагога зміцнити свій престиж, підкреслити значущість, переконати школярів у справедливості педагогічних вимог в інтересах педагога, використовуючи слабкі сторони дитячої натури (страх, пристосуванство, прагнення до уникнення невдач, суперництво та ін.). Разом з тим межі між цими видами маніпулятивної стратегії досить нечіткі.

Розглянемо деякі тактики маніпулятивної стратегії педагогічного дискурсу.

1. *Тактика позитивної самопрезентації* використовується задля підкреслення значущості статусу викладача, що повинно переконати у правильності певних дій, рішень, оцінок педагога, і зумовити учнів змінити свої думки та вчинки: *Я тут вже працюю 25 років і такої поганої відповіді не чув.*

2. *Тактика посилення на авторитеті* робить повідомлення більш значущим та може приховувати бажання педагога зняти певну відповідальність: *Міністерство освіти вимагає додаткові форми контролю дисципліни...*

3. *Тактика близькості*. Перехід педагога на особистісний контакт зі студентом за допомогою вживання особового займенника «*ти*» може розглядатися не тільки як бажання викладача бути ближче, але і спрощенням деяких моральних норм, способу поведінки, фамільярність, що може приховувати підсвідоме прохання про певну послугу, поблажку, наприклад, небажання додатково працювати зі студентами.: *Ти можеш сам вияснити ці питання.*

4. *Тактика оцінювання* використовуючи цифрову оцінку шкалу, суб'єктивні та об'єктивні форми оцінювання, компаративні вербальні засоби з позитивним чи негативним оцінним значенням, зокрема ступені порівняння прикметників, володіє значним маніпулятивним потенціалом як способу прихованої мотивації: *Ти найкраще підготував завдання, тому я додаю два додаткові бали до підсумкової оцінки з предмету;*

5. *Тактика похвали* приховує намагання викладача спонукати учнів до виконання навчальних цілей, реалізується мовними засобами позитивної прагматики, майбутніми часовими формами: *Я впевнений, що завтра ви краще справитесь із завданням.*

6. *Тактика нагнітання страху, погроз, шантажу* створює ситуацію психологічної напруги, що змушує учнів діяти відповідно до цілей маніпулятора та реалізується умовними реченнями, засобами негативної прагматичної спрямованості: *Якщо ви не виконаєте завдання, ми викличемо ваших батьків до школи.*

7. *Тактика висміювання, навішування ярликів* для створення негативного образу учня чи класу може приховувати нездатність педагога виконувати свої обов'язки та реалізується номінативними засобами: *Ви – нуки!*

8. *Тактика ухиляння від відповіді* через некомпетентність, вказівку на складність чи посилення на більш авторитетне джерело реалізується риторичними, альтернативними питаннями: *Хіба ми будемо сумніватися у словах авторів підручника?, Може я помиляюсь?*

9. *Тактика «подвійних стандартів»*, коли одні й ті ж аргументи визнаються правильними, якщо вони висловлюються на захист позиції / оцінки одного учня / ситуації, і неприйнятними стосовно іншої і реалізується модальними мовними засобами: *Ім можна користуватися додатковими ресурсами, а вам – ні.*

До лінгвістичних прийомів маніпулятивного впливу у педагогічному дискурсі можна віднести такі:

- Емоційно забарвлені повтори часто привчають учнів до беззастережного виконання поставлених цілей: *Запам'ятайте це!*

- Використання номінацій для мовної гри з емоційно-оцінними конотаціями: парафраз, евфемізмів, «ярликів»: *Хто знає, той говорить, хто не знає, той мовчить. Ліниві стають невдачами.*

- Використання риторичних фігур і тропів: наприклад, метафоричні моделі переносу «тварина – людина» з метою дискредитації? *Ти – осел!*

- Використання педагогічних мовних прийомів, кліше: *Для того, щоб отримати відмінну оцінку....*

- Використання у загальних і абстрактних дієслів, які не пояснюють, як саме робити, виконувати завдання: *Вивчити, написати, ознайомитись.*

- Лексичні засоби з семантикою майбутнього: *Це... пригодиться в майбутньому.*

- Використання асертивів, інакше кажучи, переважання «так» в значенні твердження, згоди і схвалення і уникнення слів «ні» і «не»: *Всі вивчили? Так! Переходимо до ...;*

- Порівняльні прикметники, прислівники вищого і найвищого ступенів: *Сьогодні краще, ніж вчора.*

- Директивні висловлення такі як накази, вимоги, прохання, поради, бажання, застереження, пропозиції *Запам'ятайте це назавжди!*

- Модальні дієслова повинності, обов'язку, примусу: *Ви повинні виконати...*

- Використання можливостей мовної динаміки (зміна тону, гучності голосу, темпу мови, паузи та ін.), наприклад, голос буде гучнішим при погрозах і залякуванні.

Дослідження показують, що маніпуляція у педагогічному дискурсі є складний психолінгвістичний процес, що реалізується мовними одиницями на: – фонографічному рівні за допомогою особливого звукового оформлення; лексичному рівні за допомогою експресивів, номінації різного змісту і складу, мовних кліше, оцінних та компаративних мовних одиниць; граматичному рівні за допомогою модальних та умовних структур; синтаксичному рівні за допомогою повторів, риторичних та декларативних засобів.

При цьому власне вербальні компоненти маніпуляції не завжди однозначно піддаються ідентифікації, бо в цілому вони не виходять за рамки нормативної мовної практики. Активне використання в маніпулятивному дискурсі певних лексичних, граматичних форм і синтаксичних конструкцій не створює специфічних вербальних компонентів, оскільки ці ж мовні засоби використовуються і в таких стратегіях педагогічного дискурсу як виховна, мотивуюча, оцінююча, організуюча, контролююча. У той же час виокремлення типових для маніпулятивних текстів мовних засобів є важливим для ідентифікації факту маніпулювання. Маніпулятивним педагогічний дискурс робить не наявність специфічних мовних одиниць, а, насамперед, інтенції педагога, прихований характер висловлювання, вплив на учнів та досягнення поставлених цілей. Маніпулятивний вплив маркується різномірними мовними показниками, що дозволяють інтерпретувати наміри мовця, виявити, характер висловлення та спосіб досягнення цілей, як з метою запобігання його негативному впливу, так і спонукання учнів до навчання.

Література:

1. Анисимова Т. В. Манипуляция как объект лингвистического исследования / Т. В. Анисимова // Вестник МГОУ. – Серия «Русская филология». – № 2/2012. – С. 5–8.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е. Л. Доценко. – М., 1997. – 250 с.
3. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000. – 520 с.
5. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
6. Teun A. van Dijk Discourse and Manipulation / Teun A. van Dijk <http://www.discourses.org/download/articles/>

УДК-811'342.9

Н. В. Рибіна,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

БІЛІНГВІЗМ ТА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЇ МОВНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена вивченню проблем білінгвізму та інтерференції в процесі розвитку сучасного суспільства. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що у процесі міжкультурної/міжмовної комунікації неминуче має місце зіткнення двох мов, наслідком якого постає новий когнітивно-емоційний лінгвокультурний простір, проявом якого є інтерференція. У роботі запропоновано також варіанти вирішення проблеми інтерферованого мовлення.

Ключові слова: білінгвізм, інтерференція, лінгвокультурний простір, міжмовна комунікація.

BILINGUALISM AND INTERFERENCE AS LANGUAGE TRENDS OF MODERN SOCIETY: PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

The article is devoted to the study of bilingualism and interference problems in the development of modern society. The paper elaborates a theoretical background for the analysis of those two phenomena. As a result, the research has found that in the process of intercultural / interlingual communication there is an inevitable clash of two languages, the result of which is a new cognitive emotional language cultural space, which is a manifestation of interference. The paper has also proposed solutions to the problem of interfered speech. It has been given the available programs for foreign languages improvement as well as recommendations for future studying of these very problems.

Keywords: bilingualism, interference, language cultural space, inter-language communication.

БИЛИНГВИЗМ И ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ КАК ТЕНДЕНЦИИ ЯЗЫКОВОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Статья посвящена изучению проблем билингвизма и интерференции в процессе развития современного общества. В результате проведенного исследования установлено, что в процессе межкультурной / межъязыковой коммуникации неизбежно имеет место столкновение двух языков, в следствие которого возникает новый когнитивно-эмоциональное лингвокультурное пространство, проявлением которого является интерференция. В работе предложено также варианты решения проблемы интерферованной речи.

Ключевые слова: билингвизм, интерференция, лингвокультурное пространство, межъязыковая коммуникация.

XXI століття являє собою новий етап розвитку сучасного суспільства. Більшість політико-економічних і соціально-культурних змін останніх років нерозривно пов'язані з прагненням країн загалом та України зокрема до відкритого суспільства та інтеграції в єдиний європейський культурно-освітній простір [5].

Міжнародні відносини, що стрімко розвиваються, ведуть до тісної взаємодії різних культур і цивілізацій. У світі залишилося мало місць, де жителі стикаються за своє життя всього лише з однією рідною мовою. Телебачення, ЗМІ, Інтернет проникають всюди, а разом з ними і іншомовні форми спілкування. Люди подорожують, мігрують, намагаються пристосуватися до нової обстановки, зрозуміти особливості життя в інших місцях, іноземні мови входять в багатьох країнах до освітнього мінімуму шкільних та вузівських програм підготовки, і досить часто мова освіти відрізняється від рідної мови. Без знання іншої або інших мов, в тій чи іншій мірі, тепер не обійтися. Вищезгадані процеси істотно впливають на мовну ситуацію загалом. Розвиток відкритого інформаційно-комунікативного простору створює передумови та умови для поширення двомовності або білінгвізму як провідної тенденції мовного розвитку сучасного суспільства. Проте недоліком цієї ситуації є інтерференція, яка мимоволі виникає за умови володіння двома і більше мовами.

Актуальність нашого дослідження визначається спрямованістю сучасних досліджень в сфері лінгвістики на вивчення особливостей мовної концептуалізації знань, поєднання когнітивного й комунікативного підходів до аналізу мовних і мовленнєвих фактів зокрема білінгвізму та інтерференції. Метою даної роботи є встановлення особливостей цих явищ шляхом аналізу основних тенденцій мовного розвитку сучасного суспільства.

Дослідження такого плану є одним із багатьох, що здійснюються в даний час, та орієнтовані на виявлення національної специфіки й міжмовних відмінностей у англійському і українському мовленні, встановлення закономірностей функціональних змін, що супроводжують зазначене явище, інтерпретацію причин виникнення інтерференції та розкриття механізмів її породження у площині когнітивної лінгвістики. Особливу зацікавленість викликають питання встановлення причин мовної інтерференції за умов білінгвізму, з'ясування її ролі та функцій у соціальному (Б. М. Ажнюк, Ю. Д. Дешерієв, У. Лабов, А. Табуре-Келлер, J. A. Fishman, W. E. Lambert, S. Romaine, J. Walters), психологічному (Є. М. Верещагін, О. О. Залевська, І. О. Зімня, І. І. Усов, К. Cantone, F. Grosjean, R. Javier, J. Macnamara, K. Vaid), нейрологічному (Н. П. Бехтерева, О. Р. Лурія, Т. В. Чернігівська, Р. Якобсон, L. Obler, M. Paradis, J. Schumann) й лінгвістичному (В. В. Алімов, О. Р. Валігура, В. І. Карабан, О. Д. Огуй, О. Д. Петренко, С. В. Семчинський, О. О. Тараненко, О. Б. Ткаченко, О. І. Чередниченко, W. F. Mackey, R. C. Major, N. Poulisse) планах [2, с. 17].

Доцільно зауважити, що в свою чергу, білінгвізм як сучасне соціально-культурне явище розвивається під впливом наступних чинників:

– посилення ролі соціокультурного компонента – вивчення культури інших країн і більш глибоке усвідомлення своєї власної культури, участь в «діалозі культур»;